

Вирджиния Улф

Джейн Остин
(1775–1817)

Ако мис Касандра Остин беше довела решението си докрай, днес за Джейн Остин щяхме да гадаем единствено от нейните романи. Само на по-голямата си сестра тя пише откровено; само с нея споделя съкровениите си надежди и ако мълвата не лъже – дълбокото си разочарование от любовта; ала когато Касандра Остин започва да старее, а славата на Джейн започва да расте, уплашена, че вероятно ще дойде време, когато чуждите ще тръгнат да злословят, а критиците – да преиначаят, тя с болка на сърцето изгаря всички по-съдържателни писма и оставя единствено онези, които според нея не представляват интерес.

И тъй, каквото знаем за Джейн Остин, знаем го от одумки, от няколко нейни писма и от романите ѝ. Що се отнася до хорските одумки, всяка клюка, надживяла своето време, крие истина; разлици ли се повнимателно, и тя помага. Ето – Джейн „никак не е хубава и е много затворена, сякаш не е на дванайсет години... Джейн е капризна и предвзета“, казва малката Филадельфия Остин за братовчедка си. Мисис Митфърд, която знае Остинови от момиченца, описва Джейн като „най-преlestната, глупавичка, предвзета пеперудка, литнала на лов за съпруг“. А неизвестната приятелка на мисис Митфърд се „вижда често с нея (и) казва, че се е превърнала във върлинеца, педантична, мълчалива стара мома, безлична като ръжен, като параван пред огнище; и чак когато «Гордост и предразсъдъци»¹ показва какъв безценен камък се крие в тази заключена желязна каса, едва тогава я забелязаха... Сега вече нещата се промениха, продължава тази мила дама: – Тя си е все същият ръжен – но ръжен, от който всички се боят... Такава остроумна, проникателна жена, която само наблюдава, без да каже нито дума, е нещо ужасно!“ От нейна страна имаме показанията на самите Остинови, род, който ненавижда самохвалството; но дори и те признават, че братята ѝ „много я обичаха, гордееха се с нея. Ценяха я заради дарбата, добродетелите, милите ѝ обноски и когато вече не беше сред тях, всеки търсеше да открие в дъщерята или в племенницата прилика с милата им Джейн, на която не можеше да има равна“. Очарователна и суха, обичана от своите и всяваща боязън у непознатите, хаплива и нежна – тези противоречия не са несъвместими и разлистим ли романите ѝ, в тях ще намерим същите сложни характери, описани от авторката.

Това затворено момиченце, капризно и предвзето, което според Филадельфия не прилича на дванайсетгодишно, скоро ще стане авторка на един удивителен и зрял разказ – „Любов и приятелство“, писан, колкото

1. Романът е написан в 1797 г., но бил издаден едва 1913 г. – Б. пр.

да е невероятно, когато е била петнайсетгодишна. Съчинен е очевидно за развлечения в учебните часове; един от разказите в същата книжка е посветен, с насмешлива почтителност, на собствения ѝ брат; друг² е илюстриран прилежно с акварелни портрети от сестра ѝ. Това са, види се, семейни шегги; сатирично ужилване, което буди смях, защото всички деца на Остинови обичат да се присмиват на изисканите дами, които „въздишат и губят сваят на дивана“.

Как ли са се смели братята и сестрите, докато Джейн им е четяла на глас последната си творба за предвземките, ненавиждани от всички тях. „Умирам мъченица от мъка по любимия Огъстъс. Съдбоносен припадък ми струва животът. Пази се от припадъци, скъпа ми Лора... Бесней колкото щеш, но не загубвай сваят...“ И продължава нататък, пише по-бързо, отколкото красиво, за да навърже невероятните преживелици на Лора и Софая, на Филандър и Гъставъс, на джентълмена, който през ден кара пощенската кола между Единбург и Стърлинг, разказва за кражбата на съкровището, скрито в чекмеджето на масата, за изгладнели майки и синове – злодеи като Макбет, Слушателите вероятно са се заливали от смях. Но ние разбираме, че това петнайсетгодишно момиче, смълчано в ъгъла на всекидневната, пише не за да размива брат си и сестрите, нито пък за домашно развлечения. То пише за всички, за никого, за нашето време, за своите съвременници; с други думи, дори на тази ранна възраст, Джейн Остин вече пише. То се чувства в ритъма, в съвършенството, в саркастичните изречения. „Тя беше добродушно, възпитано и мило момиче; в нея нямаше нищо лошо – беше напълно достойна за презрение.“ Такова изречение надживява повода, по който е съчинено. Живост, лекота, остроумие, блясък въпреки незначителния сюжет – всичко това е а разказа „Любов и приятелство“; но какъв е тоя звук, който се носи най-отгоре, който кънти ясно и пронизително от всяка страница на книгата? Това е смехът. Спотаено в своя ъгъл, петнайсетгодишното момиче се присмива на света. Петнайсетгодишните момиченца се смеят непрестанно. Кискат се, когато мистър Бини посяга към солницата вместо към захарта. Едва не умират от смях, когато старата мисис Томкинс сядва връз котката. Минута по-късно се обливат в сълзи. Все още не са се изкачили до наблюдателната кула, откъдето се вижда, че в човешката природа се крие нещо, което вечно ще буди смях, че има черти и у жените, и у мъжете, които са нескващ източник на присмех. Още

2. Тези ранни произведения днес са събрани и издадени под общото име „Любов и приятелство“. – Б. пр.

не знаят, че язвителната лейди Гревил и бедната Марая, която бива уязвена, са неизменните персонажи на всеки бал. Джейн Остин го знае от рождение. Някоя от орисниците, които чакат край бебешките люлки, е прехвърчала с нея над света в мига на раждането ѝ. Когато я връща обратно, Джейн вече знае не само как изглежда този свят, но е избрала и своето царство. Дала е дума – стане ли негова повелителка, към нищо друго няма да посяга. И едва петнайсетгодишна, тя храни много малко илюзии за другите и никакви – за себе си. Каквото да напише, то е завършено, насочено, определено в отношението си не към енорията, а към света. Тя е безпристрастна, недосегаема. Когато писателката Джейн Остин предава (това е най-забележителният скеч в тази книга) разговора на лейди Гревил, не долавяме нито следа от гняв за присмеха, с който пасторската дъщеря Джейн Остин на времето е била уязвена, Погледът ѝ е насочен направо в целта и ние знаем точно в коя черта на човешкия характер се прицелва. Знаем го, защото Джейн Остин стои на думата си; и не прекрочва границата. Никога, дори в емоционалната петнайсетгодишна възраст, тя не крие лице от срам, не зачерква сарказъма, обзета от състрадание, не раздува очертанятия в пристъп на сантиментален възторг. Състрадания и възторзи, сякаш е казала, посочвайки с острото си перо, остават там; и ясно очертава граничното поле. Не отрича – има и луни, и планини, и замъци, но те са отвъд. Написала е дори една рицарска история. За Мария Стюарт, шотландската кралица. Възхищавала се от нея. „Една от най-възхитителните личности на света – така я назовава, – омайваща принцеса; единственият ѝ приятел на времето е бил херцог Норфък, единствените ѝ приятели сега са мистър Уитакър, мисис Льфрой, мисис Найт и аз.“ С тези думи тя много точно обяснява пристрастието си я завършва с присмех. Забавно е да си припомним колко по-различно са писали младите сестри Бронте в техния северен пасторски дом за Уелингтънския херцог.

Предвзетото момиченце пораства. Превръща се в „най-прелестната, глупавичка, предвзета пеперудка, литнала на лов за съпруг“, каквато мисис Митфърд познава, и между другото, в авторка на един роман, наречен „Гордост и предразсъдъци“, който пише скришом зад една скърцаща врата и който дълги години лежи непубликуван. Скоро след това, както изглежда, започва друг роман – „Уотсънови“³, но кой знае защо, не остава доволна и го изоставя. Несполучливите творби на големия писател представляват интерес, защото са най-вярната критика на

3. Романът датира от 1835 г., но от него е написано само въведението. – Б. пр.

шедьоврите му. В тях затрудненията на автора проличават много по-ярко, а средствата, с които се опитва да ги преодолее, не са тъй умело прикрити. Спънатиият и скучен език на началните глави показва, че тя е от авторите, които в първия вариант излагат само фактите, а после се връщат отново и отново, и отново и ги покриват с плът и атмосфера. Как щеше да го доизпипа, това не знаем, не ни е ясно какво щеше да махне, какво – да прибави, с какви хитрости да си помогне. Но чудото непременно е щяло да стане; скучното описание на тези четиринадесет години от живота на едно семейство щеше да бъде превърнато в едно от нейните великолепни и много увлекателни въведения; и ние никога нямаше да отгатнем колко мъчителни страници е изписало перото на Джейн Остин, за да се стигне до това. А тук виждаме, че тя не е била магьосница. Подобно на другите писатели, сама е трябвало да натрупа почвата, от която особената ѝ дарба се нуждае, за да роди плод. Тук се колебае – там разтегля описанието. И изведнъж – готово; сега всичко става така, както го иска. Семейство Едуардс отива на бал. Минава каретата на Томплинсънсови; тя вече може да ни съобщи, че „подадоха ръкавиците на Чарлс и му заръчаха да не ги сваля“⁴; Том Мъсгрейв се усамотява в ъгъла с бъчонка стриди и се чувствава прекрасно. Талантът ѝ е пуснат на воля, той кипи. Сърцето ни се разтуптява; обзема ни вълнение, каквото само тя е в състояние да предизвика. Но какво толкова се е случило? Някакъв бал в провинциален град; няколко семейства се срещат и се ръкуват в залата; хапват и пийват; най-страшната описана беда е, че някакво момче е презряно от една млада дама и приласкано от друга. Никакви трагедии, никакъв героизъм. И въпреки това тази незначителна сценка вълнува много повече, отколкото уж казва. Разбираме, че ако и Ема⁴ бе постъпила така в балната зала щеше да е по-състрадателна, по-нежна, раздвижена от по-искрени чувства в онези тежки мигове на живота ѝ, които, докато сме с нея, изникват в мисълта ни. Джейн Остин изживява дълбоки вълнения, ала съумява да ги прикрие. Тя ни подтиква сами да допълваме онова, което липсва. Описва уж незначителното, но то е съставено от нещо, което набъбва в съзнанието на читателя и завинаги вдъхва живот на сцени, на пръв поглед най-обикновени. Ударението пада всякога върху характера. Как ли, чудим се ние, ще постъпи Ема, когато в три без пет при нея дойдат лорд Осбърн и Том Мъсгрейв, точно когато Мери внася таблата и кутията с ножове? Какво неловко положение. Тези млади мъже са приучени на по-изящни

4. Ема – роман на Джейн Остин, написан в 1814 г. – Б. пр.

обноси. Ема би могла да се zlepостави като невъзпитана, проста, същинско нищожество. Обратите на диалога ни държат в ужасно напрежение. Вниманието ни се раздвоява между настоящето и бъдещето. И накрая, когато Ема съумява да ги представи така, че да възнагради най-светлите ни надежди, ние сме по-развълнувани, отколкото ако бяхме проследили съдбоносно световно събитие. Да, този недовършен и несвършен разказ крие всички съставки на гения на Джейн Остин. Той съдържа вечните достойнства на литературата. Ако изличим повърхностното оживление, подобие на живота, пак ще остане онова, което носи по-силната наслада – великолепното описание на човешките достойнства. Ако изтрием и това, тогава с дълбоко задоволство ще можем да огледаме абстрактната съставка на изкуството, която, в балната сцена, така оцветява чувствата и уравновесява отделните части, че ѝ се наслаждаваме, както вкусуваме поезията, заради самата нея, а не само като на връзка, която води разказа насам или нататък.

Но от мълвата научаваме, че Джейн Остин била върлинеста, педантична, мълчалива, „ръжен, от който всички се боят“. И това проличава: поиска ли, тя става безпощадна; тя е един от най-съвършените сатирици в световната литература. Тези първи недороботени глави от „Уотсънови“ показват, че не е притежавала плодovitа дарба; не е била като Емили Бронте – открехне ли вратата, да озарява всичко в светлина. Прилежно и бодро, тя сбира пръчици и сламки за гнездото си и го свива най-грижливо. Пръчиците и сламките са сухи, те са и понапращени. Има господарски дом, има и малка къща; следобеден чай, покана за обяд, понякога и излет на открито; животът се състои от полезни познанства и прилични доходи; от кални пътища, мокри нозе и очевидна склонност на дамите лесно да се изморяват; крепи се по малко на морала, по малко на общественото положение, а и на образованието, с което се перчат по-видните провинциални семейства. Пороци, приключения, страсти – това не е за нас. Но цялото това еднообразие, всичките тези незначителни случки тя не ги разхубавява, не ги прикрива. Търпеливо и подробно ни описва как „те не спряха чак до Нюбъри, а там богатата трапеза съчета за тях обяда с вечерята и обедини в едно и радостите, и умората на този ден“. Условностите за нея не са само за да бъдат описвани – тя искрено ги вярва. Когато разказва за някой свещеник, като например Едмънд Бъртрам, или, да речем, за някой моряк, неприкосновеността на длъжността им не ѝ позволява да размаха основния си инструмент – язвителността, и тя се впуска в многословни панегирици или в обстоятелствени описания. Но това става рядко; навсякъде другаде Джейн Остин не се

спира пред нищо и ние си припомним възклицанието на онази неизвестна дама; „Остроумната, проникателна жена, която само наблюдава, без да каже нито дума, е нещо ужасно!“ Тя не желае никого да поправя, никого да сразява; тя мълчи; и това е наистина ужасно. Един след друг създава глупаци, позьори, веселяци, същества като мистър Колинс, като сър Уолтър Елиътс, като мисис Бенит. Стоварва върху им камшика на безжалостната си фраза и докато ги бие с нея, очертава силуета им за вечни времена. Заковава ги неподвижно; не им прощава, не знае милост. Нищо не остава от Джулия и Марая Бъртрам, когато е приключила с тях; лейди Бъртрам „седи и подвиква на Пъг, отпъжда го от цветните лехи“ завинаги. Въздадена е върховната справедливост; доктор Грант, който започва с това, че обича добре препечено гъше месце, завършва, като си навлича „апоплектичен удар и умира от три пищни обяда в една седмица“. Понякога ти се струва, че тези същества са дошли на света само за да може Джейн Остин с такава наслада да им отреже главите. Тя е доволна; спокойна е; не желае да махне косъм от ничия глава, да помести тухла, да отскубне тревица от този свят, който ѝ доставя такива развлечения.

Нито пък ние, защото макар да ни терзае уязвената гордост, да ни пари нравствено възмущение и да ни се ще да оправим този наш свят, пълен с лошотия, дребнавост и суета, то не е по силите ни. Такъв е човекът – петнайсетгодишното момиче го е знаело; зрялата жена го доказва. В същия този миг някоя лейди Бъртрам се мъчи да отпъди Пъг от цветните лехи; тя изпраща Чапмън да помогне на мис Фани, но твърде късно. Разобличението е тъй съвършено, сатирата е толкова справедлива, че колкото и да е безпощадно, не ни дразни. Не съзираме дребнавост, нито пък ни е яд, когато поразмислим. Наслада и усмивка се смесват някак странно. Красота огрява тези глупци.

Това неуловимо чувство често е съчетано от несъвместими неща, които само големият талант може така да обедини. Остроумието на Джейн Остин съжителствува с един съвършен вкус. Глупакът и е глупак, снобът и – сноб, защото е несъвместим с идеала за уравнивесеност и благоразумие, който тя има пред вид, а тя ни разкрива това дори когато ни размива. Няма белетрист, който така да използва непогрешимото си чувство за човешките достойнства. Само едно чисто сърце, един съвършен вкус, едно неотстъпно чувство за моралност е в състояние да изобрази тези отклонения от добротата, истината и искреността, герои, които са сред най-прелестните образи в английската литература. Тя ни описва своята Мери Крофорд, съчетана от доброта и лошотия, само с

помощта на тези средства. Пуска я сладкодумно и вдъхновено да злослови срещу духовенството или да разхвалява ползата от лордска титла и десет хиляди лири годишен доход; но от време на време вмъква по нещичко от себе си, тихо и незабележимо, ала съвсем уместно, и изведнъж брътвежът на лейди Крофорд, макар все още да ни забавлява, се превръща в празно пустословие. Така се раждат дълбините, красотата, сложността на изреченията ѝ. От подобни контрасти извира една хубост, една тържественост дори, изключителни като остроумието ѝ и също тъй неделими от него. В „Уотсънови“ тя само ни подсказва възможностите си; кара ни да се чудим защо една обикновена добра постъпка, така както ни я описва, добива такова огромно значение. В шедьоврите ѝ тази дарба е доведена до съвършенство. Не става нищо необикновено; плад-не в Нортхъмптъншър; безличен младеж разговаря с болнава девойка на стълбите, докато отиват да се преоблекат за обяд, край тях сноват прислужнички. Но незначителните, най-обикновени думи изведнъж натежават от значение и за двамата този миг става най-незабравимият в живота. Самозапълва се; грее; излъчва светлина; вдига се пред нас проникновен, трептящ, безоблачен само за миг; в следващия прислужничката ги настига и тази капка, побрала всичкото щастие на света, бавно се оттича, за да се влее в приливите и отливите на обикновеното съществуване.

Нима не е естествено тогава, че с това си прозрение в самите дълбини Джейн Остин е избрала да описва незначителните случки от ежедневието; посещения, излети и провинциални балове? Не я подмамват нито съветът на принца-регент „да промени своя стил на писане“, нито поученията на мистър Кларк; нито рицарските сюжети, нито приключенията, нито пък политиката нито интригите могат да вдъхнат живот на онова, което става по стълбите на провинциалния дом; това умее само тя. Да, принцът-регент и неговият библиотекар са се сблъскали с непреодолимо препятствие; опитали са се да се преборят с една непродажна съвест, да надникнат в здраво пазена тайна. Детето, което подрежда изреченията си тъй безпогрешно, докато е на петнайсет години, продължава все така неотстъпно и не пише за принца-регент, нито за библиотекаря, а за света изобщо. Тя познава силите си, знае точно какъв материал може да вае – като всеки писател, който има високи изисквания към самия себе си. Съществуват неща, които не умее; чувства, които не е в състояние да опише с ни едно от своите средства. Така например, не знае как да накара своите млади героини да дават буен израз на вълнението си. Не е в състояние да опише трогателно любовна сцена. Природата и красотите ѝ предпочита да споменава мимоходом. Описва някоя

красива нощ, без да каже ни дума за луната. И въпреки това, когато прочитаем хладните фрази за „прелестта на безоблачната нощ и черните сенки под дърветата“, нощта изведнъж става „тиха, спокойна и прекрасна“, както с най-прости думи ни уверява, че била онази нощ.

Равновесието на таланта ѝ е съвършено. Сред завършените ѝ романи няма провали, а сред безбройните отделни глави малко на брой са онези, които са по-лоши от останалите. Но нека не забравяме – тя е починала едва четиридесет и две годишна. Починала е в разцвета на силите си. Все още е била подвластна на онези промени, които правят най-интересни последните творчески години на един писател. Остроумна, несломима, надарена с живо въображение, да не беше умряла, тя несъмнено щеше да напише още много неща и човек се подмамва да погадае дали нямаше и да се промени. Границите са очертани; луните, планините и замъците остават отвъд. Но дали понякога не се е изкушавала да прескочи отгатък? Дали вече не е започвала, по своя ведър и безпогрешен начин, да замисля някакво изследователско пътешествие?

Да вземем последния ѝ завършен роман – „Убеждение“, и в неговата светлина да си представим книгите, които би написала, ако беше живяла. „Убеждение“ крие странна прелест и странна скука лъха от него. Една сивота, която твърде често характеризира прехода между два различни периода. Писателката чувства досада. Нейният свят ѝ е прекалено познат; свикнала е с него. В хумора ѝ проличава острота, която подсказва, че вече не се забавлява от суетността на сър Уолтър, нито от снобизма на мис Елиъг. Сатирата е безпощадна, хуморът – рязък. Обикновените развлечения не са ѝ интересни. Тя е разсеяна. Но докато съзнаваме, че Джейн Остин е описвала това и преди, и то далеч по-добре, усещаме тъй също, че се опитва да направи нещо, каквото не е предприемала преди. В „Убеждение“ се спотаява нещо ново, онова качество, което, изглежда, възпламенява доктор Хюъл да твърди, че това е „най-красивата ѝ творба“. Тя започва да открива, че светът с по-обширен, по-загадъчен и по-романтичен, отколкото го е мислила. Имаме чувството, че говори за себе си, когато пише за Ан: „На младини я бяха принуждавали към благоразумие, започна да открива любовта в по-зряла възраст – естествена последица на неестествено начало.“ По-често се връща към прелестта и тъгата на природата, описва есента – тя, която вижда доскоро само пролетта. Говоря за „тъй нежното и тъжно въздействие на есенните месеци на село“. Не ѝ убягват „кафеникавите листа и повехналите храсти“. „Човек не спира да обича някое място само защото е преживял страдания в него“, подхвърля тя. Ала промяната се забелязва не само в

новото ѝ отношение към природата. Променено е и отношението ѝ към живота. Тя го гледа, в по-голямата част на романа, през очите на една жена, която, самата дълбоко нещастна, изпитва особено съчувствие към чуждото щастие и нещастие и до самия край е принудена да остане безмълвен наблюдател. Затова и наблюденията ѝ предават не толкова факти, колкото чувства. В сцената на концерта и в прочутия разговор за женската вяръност се крие силно изразено чувство, което доказва не само биографичния факт, че Джейн Остин е любила, а потвърждава естетическия факт, че тя вече не се срамува да си го признае. Едно преживяване, когато е истинско, трябва да потъне надълбоко, да се дезинфекцира напълно от хода на времето, преди тя да си позволи да си послужи с него в своите романи. Освен това животът ѝ се променя и външно. Славата идва при нея много бавно. „Питам се – пише мистър Остин Ли – дали има друг голям автор, чиято личност да е била толкова неизвестна.“ Ако бе поживяла още няколко години, щеше да стане друго. Тя щеше да се застоява в Лондон, да я канят на обеда, да ходи по вечери, да се среща с видни личности, да завърже нови приятелства, да чете, да пътува и да отнася в малката си селска къща куп впечатления, които да вкусува на спокойствие.

А как щеше да се отрази всичко това върху ония шест романа, които Джейн Остин така и не създаде? Тя нямаше да пише за престъпления, за страсти, нито за похождения. Никой, нито настойчиви издатели, нито приятели-ласкатели, никой не би могъл да я склони да пише небрежно или неискрено. Но щеше повече да знае. Чувството и за увереност щеше да се е нарушило. Чувството ѝ за хумор щеше да се е уязвило. Щеше да се доверява по-малко на диалога (това проличава в „Убеждение“) и повече да вярва на размишленията, когато описва своите герои. Онези великолепни малки реплики, които в няколко минути обобщават всичко, което ни е нужно завинаги да опознаем един адмирал Крофт или една мисис Мъсгроув, това стенографско писмо, този метод на точния удар, който сбира в себе си цели страници на анализ и психология, щеше да ѝ се струва несъвършен, за да изрази онова, което е прозряла за сложността на човешката природа. Тя щеше да намери начин, чист и безпогрешен както преди, но по-задълбочен и по-многопластов, за да ни разкрие не само какво казват нейните герои, но и какво оставят неизречено; да ни покаже не само какви са те, но какъв е животът. Щеше да се отдръпне малко настрана от образите, да ги вижда по-скоро като група, отколкото като отделни личности. Сатирата ѝ нямаше да е дотолкова несекваща, ала щеше да бъде много по-отровна и безпощадна. Щеше да е

предвестница на Хенри Джеймс и на Пруст... но – стига! Всичките тези мисли са напразни: най-съвършената артистка сред жените, писателката, чиито книги са безсмъртни, умря „тъкмо когато беше започнала да вярва в своя успех“.

КРАЙ

© 1989 Жени Божилова, превод от английски

Virginia Woolf

Сканиране, разпознаване и редакция: іга999, 2008

Публикация

Джейн Остин. Гордост и предразсъдъци
Издаелство Отечество, София, 1989

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/8175>]